

Pausanias-vita

af Erik Worm

En bearbejdelse af
Øivind Andersen, *Pausanias*.
Klassikerforeningens Kildehæfter, Denmark 2001.

Andersens (ØA) bog gør tingene på en lidt anden måde end traditionelle indledninger og kommer godt rundt i problemstillingerne; derfor har jeg valgt (og af ham fået lov til) at bruge ham som grundlag for denne lidt fyldigere indledning til Pausanias og hans værk, - med tak.

Værk og forfatter

Første gang vi hører om Pausanias' *Beskrivelse af Grækenland* er hos leksikografen Stefan af Byzants, hvis 'floruit' er 535; muligvis har han været i besiddelse af Pausanias' eget manuskript.

Værket er delt i 10 bøger og bøgernes officielle titler følger den velkendte antikke tradition, at det først omtalte giver navn til hele bogen:

1: *Attika*, fra Sunion til Athen, og bl.a. om Eleusis, Megaris med hovedbyen Megara.

2: *Korinthiaka*, – Isthmen, Korinth, Argolis og Ægina.

3: *Lakonia*, – Lakedaimon, Sparta og andre byer.

4: *Messenia*, om Messenien og Ithome.

5: *Elis 1*, – Olympia, Altis, helligdomme og kultstatuer

6: *Elis 2*, – de mange sejrsmønstre i det hellige område i Olympia

7: *Achaia*, bl.a. med beskrivelse af Patras

8: *Arkadia*, – Mantinea og Tegea

9: *Boiotia*, – bl.a. Theben, Orchomenos og Trofonios-oraklet

10: *Fokis*, med kultstedet Delfi og det ozoliske Lokris

I gennemsnit er bøgerne på ca. 75 moderne normalsider; 1. og 8. bog er dog noget længere, mens midterdelen: 5. og 6. bog til sammen blot er 25 % længere end hver af to førnævnte. Selv et flygtigt blik på bøgernes titler vil gøre det klart, at der ikke er tale om hele 'den græske verden', og det har naturligvis givet anledning til diskussion af Pausanias' prioriteringer, hvorfor det ene eller andet landskab er udeladt, men man kan sige, at de ni land-

skaber, deres byer, officielle bygninger, helligdomme og monumenter dels danner en slags cirkulær enhed, et kerneområde: Hellas med centrum i Arkadien, og dels bliver en platform til at komme rundt i 'alt det græske', som Pausanias selv kalder det i 1. bog. Iøvrigt svarer de beskrevne områder nogenlunde til omfanget af det delfiske amfiktyoni, en religiøs og administrativ enhed, der var meget central i det, vi vil kalde Grækenland i klassisk tid.

Også omkring værkets manglende prolog, den manglende præsentation af forfatteren selv, den manglende programerklæring og epilog har der været fremført forskellige theser: Er noget faldet bort? Er forfatteren afgået ved døden, inden værket blev fuldført? Vi kan ikke svare på det. På den anden side kan man heller ikke forvente, at Pausanias udformede sit værk på en sådan måde, at moderne filologer ikke ville få noget at spørge om.

Navnet Pausanias finder vi både hos Stefan af Byzants og på håndskrifterne, men vi kender ikke til nogen anden Pausanias fra 2. årh., så det er rimeligvis hans eneste værk. Samme Stefan kalder ham ofte *perieget*, – en, der rejser omkring, og værket hedder da også på græsk *periegesis*, en rejsen omkring i... , en guide til... , eller som vi har valgt her *En beskrivelse af...*¹

60 krydshenvisninger og 30 antecipationer/forvarsler om omtale af... viser, at værket fra begyndelsen af er tænkt som en helhed. Pausanias inddeler ikke selv værket i bøger, men henviser til fx 'min omtale af Megara' eller bruger en anden tilsvarende vending.

Som man kender det fra andre litterære sammenhænge i oldtiden, kan Pausanias have skrevet 1. bog og derefter ladet den cirkulere blandt åndsfæller eller selv læst den op, dels for at afklare sig selv og projektet, og dels for at opsamle eventuelle kritiske røster. Der er bemærkninger, der kan læses og tolkes i den retning (3.11.1 og 4.24.3), men det er lige så klart, at der er tale om et værk, der er blevet til over en periode på ca 20 år, fra omkring 160 til 180, og der forekommer både gentagelser, selvkorrektioner og inkonsekvenser.² Hele værkets tilblivelsesproces rejser i øvrigt en række spørgsmål.

Men lad os kigge på selve indholdet og se, hvad vi kan læse os til der. Diverse tidsmarkører, fixpunkter, *termini post og ante quem*, giver os mulighed for at følge værk og forfatter i 2. årh e K.

1. Ordet findes hos Lucian (*Charon* 22) og i juridisk sammenhæng i betydningen: få forelagt de forskellige meninger om en sag, jf. Habicht (1985) p.2 note 5.

2. Måske allerede Pausanias har tænkt: 'Hellere *udkommen* end *fuldkommen*'; et løsrevet citat fra interview med redaktøren af det store trebindværk *Tankens Kraft* Frederik Stjernfeldt i Weekend Avisen i forbindelse med denne bogs udgivelse i efteråret 2006.

- 1. bog. En henvisning til milliardæren Herodes Atticus, hans hustrus død og bygningen af hans Odeion i Athen placerer 1. bogs afslutning til 160-65 (bl.a. 7.20.6)

- 5. bog er i følge oplysning i starten af bogen (5.1.2) skrevet 217 år efter, at korintherne fik lov til at genopbygge deres by; det var Cæsar, der gav dem tilladelsen i 44 f K; vi er med andre ord i år 174.

- I 8.43.6 omtales de romerske kejsere Antoninus Pius (138-161) og Marcus Aurelius (161-180); til gengæld nævner Pausanias ikke Commodus som Marcus Aurelius' medkejsler, hvilket har fået forskere til *e silentio* at argumentere for, at 177 må betegnes som en *terminus ante quem* mht, hvornår 8. bog er afsluttet.

Giver man derefter Pausanias nogle år – fx fem – til de sidste to bøger, hvoraf især 10. bog om Delfi er meget komprimeret, når vi frem til en afslutning af værket *omkring* 180 e K. Værkets samlede tilblivelseshistorie kommer dermed til at strække sig over 20 år.

Vendinger som 'i vor tid', 'i min tid' møder man jævnligt hos Pausanias, og et centralt punkt er 8.9.7, hvor han omtaler, at han ikke så (men måske godt *kunne* have set) Hadrians yndling, ynglingen Antinoos i levende live, men at han har set statuer af ham. Antager vi, at Pausanias ved yndlingens druknedød i efteråret 130 har været 15 år, når vi frem til et fødselsår omkring 115. Hadrian (117-138) bliver dermed hans barndoms kejsler, Antoninus Pius manddommens kejsler og Marcus Aurelius, den kejsler, han skriver under.

Den store byggemæcen på Pausanias' tid er den meget rige sofist Herodes Atticus (1.19.6; 2.1.7 f; 6.21.2; 10.32.1), ellers er oplysningerne om byliv og politisk liv sparsomme.

Tiden, det litterære miljø og Pausanias mulige hjemegn

Det 2. årh. er til *retro*, til en renæssance af det klassisk græske, og i den sammenhæng er Pausanias typisk for sin tid, men han hører ikke til tidens toneangivende forfattere – Lukian, Galen – eller til litterære bevægelser som den såkaldte *anden sofistisk*, – han er *periegeten* i sin tid; der er forfattere nok i denne og tilgrænsende genrer før ham, men ikke andre samtidig med ham.

Vi ved ikke, hvor Pausanias stammer fra, men *Lydien* i *Lilleasien* nævnes flere gange, især området omkring *Sipylos* bjergene. Han kender til områdets myter: Tantalos, Pelops og Niobe (9.22.4), og mindre naturkatastrofer i form af græshoppesværmes angreb (1.24.8).

Han har sikkert været i en moden alder, da han gav sig i kast med arbejdet, og har haft tid og råd til at skrive, og alene det placerer ham i en højere, velbjerget socialgruppe i denne græsk-romerske verden. Muligvis har han frekventeret uddannelsesinstitutioner i byen *Magnesia*, som ved flere lejligheder bliver en slags referenceramme (fx 1.20.5).

Dertil kommer en lang række rejser i det romerske imperium: fra Rom (5.12.6; 8.46.4) til Syrien mod øst (5.7.4; 6.2.7) og mod syd til Ægypten (9.36.5). I følge eget udsagn har han *ikke* set Babylon og Susa, – måske kan man heraf slutte, at han har set næsten alt det andet; men man skal passe på, for i selve genren og dens kildebrug er der indbygget en slags (selv)iscesættelse, 'at man har været/ikke været der og der, og hørt eller læst det og det', – en modvægt til de noget tørre og ensformige opremsninger af det pågældende steds monumenter, bygninger, disses betydning og yndigheder.

Pausanias' rejsebeskrivelse er hverken holbergsk eller andersensk; forfatterjeget fylder ikke meget; vejstøv og vandsprøjt, heste, vogne, rejsefæller, kroer, Michelinstjerner, selv den simpleste form for dramatik, – det finder man *ikke* hos ham.

Lokalt kyndige og guider, ofte *exegeter* på græsk, nævner han (5.20.4; 7.23.7), dem der kender til og kan fortælle om monumenterne og de lokale bygninger, guder, helte og traditioner, og de leverer så – à la Herodot – materialet til hans historie.

Også naturen: bjergene, kilderne, floderne ³ (især den smukkeste: Ladon) og lundene får deres – ikke overlyriske, men nøgterne – beskrivelse; en flig af Pausanias' menneskelige sjæl får man, når han skriver om de smukke kvinder i Patras (7.21.14).

Tradition og genre, stil og sprog

De store litterære hovedgenrer,⁴ epos, drama, historieskrivning, filosofisk dialog-prosa, matematik, naturvidenskab og samfundsvidenskab var allerede for længst etableret på Pausanias' tid, og det samme gjaldt den undergenre, han selv skriver inden for rammerne af: *perieget-genren*,⁵ vel nærmest at betegne som i moderne terminologi: sagprosa om en blanding af historie og geografi.

3. jf. Brewster (1997), som på overfladen er en videnskabelig bog, men i virkeligheden en historisk-litterær kærlighedserklæring til Grækenlands floder, – med et forord af Peter Levi, den glimrende oversætter og kommentator af Pausanias i Penguin-udgaven, jf. pp. 101-09, oversigten over de mange citater fra Pausanias' beskrivelser af floderne i landskabet.

4. jf. Tormod Eide, *Pausanias og den greske litterære tradisjon*, pp. 67-78 i Andersen og Eide (1992).

5. jf. Jostein Børtnes, *Pausanias som perieget*, pp. 9-20 i Andersen og Eide (1992).

Fra første halvdel af 2. årh. f. har vi et didaktisk epos på 1187 hexametre *om Verden*, skrevet af en vis Dionysios. Også *periplous*, 'omkring-sejlen', hvis litterære aner egentlig går tilbage til *apologerne* i Homers *Odyssé* (sangene 6-12) var en etableret genre med Skylax fra 6. årh. og Pytheas fra 4. årh. f. K som de store navne. Det var faktsbetonede beskrivelser af geografisk, etnografisk og administrativt tilsnit uden de store litterære præentioner, men visse skildringer eller passager kunne dog have *Odysséen*-agtigt præg, så de kunne komme til at ligne quasi-autentiske beretninger, ja næsten sciencefiktion.

På land har *periegeten* eller *exegeten*, guiden, jo eksisteret i levende og mundtlig form fra tidernes morgen, eller fra den tid, da mennesket begyndte at rejse og spørge om, hvad det var det så, mens det rejste, og når det nåede frem. Omkring slutningen af 3. årh. f. K bliver disse oplysninger litterære, og et par generationer senere får vi genrens første store navn: Polemon fra Ilion; vi kender snesevis af forfattere og titler inden for genren helt frem til 2. årh. e. K.

Pausanias' beskrivelse er i høj grad inspireret af Herodots *Historia* i ni bøger, og der er forskere, der i dag opfatter Pausanias primært som historiker, – eller en historie-'skomager', der bygger sit værk over en topografisk læst. Selv bruger han ikke ordet *historia* (hvis grundbetydning jo er *forskning/undersøgelse*) som Herodot, men ordet *syngrafe*/sammenskrivning (1.6.1; 1.26.4 og 1.39.3), en god historiografisk term, man allerede finder hos den athenske historiker Thukydid (1.1 og 1.97), – og Pausanias' 'det som mest fortjener at blive omtalt' alluderer kønt til Herodots programerklæring om at skrive om *alt*, eftersom Skæbnen ustandseligt vender ting op og ned (Her. 1.1). Hertil skal man lægge både Herodots og Pausanias' optagethed af det, vi med et nyt dansk ord – skabt til lejligheden – kunne kalde *forunderligheder* eller 'underværker', på græsk: *thaumata*, på latin: *mirabilia*. En forsker⁶ har fundet frem til, at der omkring 200 gange alluderes til eller citeres fra Herodot, så det er ikke for meget at kalde ham for Pausanias' litterære forbillede.

Pausanias' sprog og stil⁷

Beskrivelsen ville høre til det, vi i dag ville kalde 'faglitteratur' eller 'sagprosa', men som i vore dage kan man også inden for denne genre skimte litterære ambitioner hos genrens forfattere,⁸ og ordet 'kunst-prosa' vil måske dække sproget i Pausanias' værk. Han skriver *attisk*

6. jf. ØA (2001) p. 17, hvor forskeren ikke nævnes ved navn.

7. jf. også Tomas Hägg, *Pausanias' stilistiska egenart*, pp. 33-50 i Andersen og Eide (1992).

8. På dansk kan man tænke på folk som Jan Stage og Morten Sabroe, som ligger i feltet mellem journalistik

prosa, som de store forfattere skrev ca. 600 år før ham selv, og det har han lært i skolen og ved at læse sine græske klassikere.

Hans samtidige forfatterkolleger, Dion, Aristeides og Lukian gør det samme, men man kan sige, at ingen gør det med større ret, når projektet gælder en tur, nogle har kaldt det en pilgrimsrejse, tilbage i deres fælles fortid; genrerne, den sproglige dragt og indholdet kommer derved til at indgå i en smuk symbiose eller op i en højere enhed, om man vil. Men hans sproglige stil og fremstilling er hans egen (selvom den er meget inspireret af den athenske historiker Thukydid, 5. årh f K); 'kunstlet' og 'opstyltet' er i den sammenhæng almindelige prædikater, men prædikateret er jo ikke nogen forklaring. At kunne *veksle mellem* forskellige stilformer, at kunne *variare* sine udtryk, at udvise *sproglig opfindsomhed*, når det drejer sig om et stof, der indimellem er yderst ensformigt – for ikke at sige kedeligt og opremsende, – det må være en forfatters største dyd inden for en sådan genre.

Denne *variatio/metabole* er af hårde kritikere blevet udlagt som *afskrift fra forskellige* forfattere. Ét er sikkert: harmoni, symmetri, rytme og smukt afrundede perioder er *ikke* lige Pausanias, – snarere sætningsopbrud, komplicerede konstruktioner, skævheder og ufuldkomne sætninger er på dagsordenen,⁹ – ingen tvivl om, at hvad syntax og stil angår er Thukydid Pausanias' forbillede, og det har krævet sin tilhørers koncentration at følge med ved en Pausaniasoplæsning eller læsning.¹⁰

Denne prioritering af *at variere* på bekostning af *at informere* kan gå ud over indholdssiden, fx i 6.1-18, hvor 200 statuebaser er under behandling på – kan man roligt sige – meget forskellig og ikke altid lige forståelig måde.

En *ordret* oversat Pausanias ville være uforståelig på et hvilket som helst moderne europæisk sprog.

og litteratur.

9. Næsten ordret oversat fra norsk, ØA (2001) p. 19.
10. Disse forhold kan strengt taget være ligegyldige for den moderne læser af en oversættelse, for anti-the-tiske, chiastiske (ab – ba) opstillinger og syntaktiske zeugmata (a kalder b (smuk) og c smuk, – hvor man må føre 'smuk' fra c tilbage til også at gælde b), – det kan være meget svært at få med i en oversættelse, – denne sidste sætning er meget pausaniansk ved, at den stopper midt i det hele – og samler op. Man skal også vænne sig til hans brug af participier i dativ flertal: ordret: 'for de gående til...' = for dem, der går til/ når man går til... hvor konjunktionen (når/hvis/hvergang...) skal hives ud af disse *participia conjuncta*. Det tenderer krukkeri, og Pausanias er da ikke ufortjent blevet kaldt *manierist*.

Syn og Sagn som en metode

Det er ikke alene sproget Pausanias *varierer*, princippet ligger også til grund for præsentationen af stoffet. Det beskrivende veksler med det berettende, seværdigheder afløses af myter, og historier indgår i dialog med historien.

Nøgleordene til dette afsnit er hentet fra Pausanias selv (1.39.3), men hvad er så *vigtigt*? – det er det *sete*, men ser man kvantitativt på sagen i fx de to første bøger, så er forholdet omvendt, idet fordelingen mellem hørt og set er: 70 % ord og 30 % sete monumenter. Dette har så ført til påstande om, at monumenterne blot optræder som springbræt for Pausanias' fortællen, mens denne fortællen i fx arkæologers øren kun er det rene fyld i forhold til monumentbeskrivelsen.

Ikke desto mindre er det monumenterne, der strukturerer og styrer fremstillingen. Det kan virke både fascinerende og irriterende, når man skal danne sig et (samlet) billede af den attiske stamhero Theseus – ved nærmest puslespilsagtigt at skulle samle enkeltoplysninger om ham, ca 20 i 1. bog og 20 i resten af værket.¹¹

Lidt af det samme gælder for skildringen af Olympia i 5. og 6. bog, et afsnit, som Pausanias har fået megen kritik for, selvom han eksplicit gør opmærksom på, at monumenterne beskrives *i den rækkefølge de dukker op, hvis man deltager i ofringerne i Altis*.¹² Men en beskrivelse af legenes indhold og betydning, – det får vi ikke, derimod 'et værk/egl. sammenkrivning (*syngrafe*) om statuer og votivgaver', uden at Pausanias derved føler sig forpligtet til at omtale alle og alt, – han prioriterer og selektiverer efter kriterier, der ikke altid er lige gennemskuelige, – på nær, at det guddommelige og det gamle, det ældste står meget stærkt ligesom dét, der hidtil ikke er skrevet så meget om.

Pausanias' programerklæring om: 'ikke at gentage, hvad andre har fortalt, og trække det frem i lyset, som andre har undladt at behandle' er på en måde det samme som at erfare, hvad Pausanias eks- og implicit *forestiller sig er læseren bekendt*; en nøjagtig og tilbunds-gående undersøgelse af dette er ikke foretaget; men det forklarer unægteligt delvis, hvorfor

-
11. Jeg tror også, at megen af denne enten fascination eller nærmest fordømmelse af ham som litterær forfatter hænger sammen med disse opsplittings, enten synes man det er sjovt eller også, at det er meget forvirrende. Det første har også noget med empati at gøre, det andet med skyklapper og 'hvorfor er oldtiden tit så besværlig'.
 12. Erzkonfuzionar/super-rodehoved var det prædikat som den store tyske filolog Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf hæftede på Pausanias, da han skulle vise kongelige tyske gæster rundt i ruinerne i Olympia og ikke havde fået læst ordentlig på lektien inden. Wilamowitz tilgav aldrig Pausanias (sic). jf Forordet til Andersen og Eide (1992) p. 7.

en moderne læser kan sidde tilbage med en noget flad fornemmelse, når vi hører (så lidt) om Fidias' Athene Parthenonstatue på Akropolis, eller overvældes af de store mængder hellenistisk historie frem til 146 f. i 1. bog.¹³

Statuen af *Olympiodoros*, som kæmpede mod den makedonske kong Kassander fører til en lang *logos* om ham (1.25.2-26.3), mens flere omtaler af Perikles (fx 1.25.1) ikke udmønter sig i nogen længere samlet *logos*-digression om ham.

Udgangspunktet for en *logos* er – som sagt – i regelen et monument, men det materielle og det litterære kan være meget løst knyttet til hinanden, fx er det et Olbiades-maleri af hærføreren *Kallipos*, der fører til en ca. tre sider lang *logos*-ekskurs om Gallernes invasion i Grækenland og nederlag ved Thermopylæ i 179 f. (1.3.5), og galler-ekskursen, der er delt i to dele og afsluttes i 10. bog (10.19.5 – 23.14), tages op igen via en omtale af de persiske og gal-liske skjolde, som var ophængt og dediceret til guden på Apollontemplets arkitrav i Delfi.

Mere løs – men absolut ikke ucharmerende, nærmest læserudfordrende – associations-teknik finder vi i 1.22.8 under omtalen af den berømte athenske filosof *Sokrates*, Sofroniskos' søn, som sikkert var uddannet billedhugger ligesom sin far; han tilskrives udførelsen af bl.a. *Hermes Propylaios* på Akropolis, og derfra associerer Pausanias implicit videre til Chairefons berømte *forespørgsel hos Pythia* i Delfi, – hun som indirekte gav Sokrates prædikatet '*vismand*', en benævnelse, som tyrannen Anacharsis ikke fik af hende – derfra springer Pausanias videre til begrebet *De syv Vise*, hvoraf to var græske *tyranner*, den ene ophavsmand til sentensen 'Styr din vrede' (som Pausanias ikke omtaler), videre til de mere 'blide' athenske tyranner, Peisistratos og sønnen *Hippias*, der var nærmest vellidte, indtil sidstnævnte dræbte *en kvinde*, der var den mands (Aristogeiton) elskerinde, der havde dræbt Hippias' bror, Hippiarchos, – derfra videre til, at athenerne opstillede *en bronceløve som mindesmærke over denne kvinde* (1.23.1).

Denne tour-de-force miniføljeton konstruerer Pausanias altså ved hjælp af *et monument*, – *kunstnerens* navn, – et formodet kendskab til *Chairefons* rejse til Delfi i Platons *Apolo-logi* – *Pythia* i Delfi, – en *skjult sentens, vise mænd*, heraf nogle *tyranner*, en *morder* og en *elskerinde* – association via lighed og modsætning og – et *nyt monument*.

13. En historiker har opregnet det historiske stof til at fylde 1/5 af hele Beskrivelsen, og heraf handler 2/3 (svarende 110 sider af 800) om tiden fra 323 (Alexander den Stores død) til 146 f K (Korinths fald).

Et andet morsomt eksempel på kombination mellem *theorema* og *logos* kan man finde ved omtalen af statuen, der forestiller den athenske taler *Iskokrates* 4.-3. årh. f., – beskrivelsen af statuen må vi gætte os til, til gengæld kommer vi til at høre om hans *dynamik, fornuft og frihedstrang* (1.18.8).¹⁴

Kilder og Kundskaber

Selvsyn

Har Pausanias selv set det han beskriver? Ja, det meste af det må vi gå ud fra, at han har rejst til og set.

Men man har gennem mange år været skeptisk over for, om han nu også *havde* været *alle* de steder, han beskrev, eller om han havde siddet hjemme i sit bibliotek ved Magnesia og ekcerperet fra andre forfattere; denne sidste holdning er nu stemplet 'urimelig', og forskerne har i stedet koncentreret sig om en værkanalyse.

Monumentbeskrivelserne følger som regel en rute, formet som en slags skema, der fører ind mod et bycentrum og ud igen – med diverse afstikkere mod byer og monumenter og dertilhørende fortællinger (fx beskrivelsen af Theben i 9.8-28).

Pausanias siger aldrig, at han *kun* beskriver noget, han selv har set, – af og til kan man fornemme, at han ikke har set det pågældende, – beskrivelsen virker påklistret (fx 1.35.6).

Af og til siger han eksplicit, at han *ikke* har set den pågældende genstand eller lokalitet (fx 8.41.5; 10.35.7), men langt hyppigst siger han, at han har, fx at på Kotiliosfjeldet i Arkadien findes en kilde, som han har set, og samtidig får han kritiseret en tidligere forfatter for fejlagtig navngivelse af kilden (8.41.10).

Men der er alligevel næppe tvivl om, at bemærkningen 'jeg så...' ikke altid skal tages for 100 % pålydende, og disse fiktioner skal givetvis tilskrives genren, men det smitter naturligvis negativt af på ham som umiddelbart troværdig kilde! Men at være øjenvidne er på den anden side heller ikke altid lig med at være sandhedsvidne, og det man ser, er altid afhængigt af, hvad man ved, jf. fx Pausanias i Theseion i Athen 1.17.3. ved Mikons billede.¹⁵

14. jf. Andersen (2001) p. 22-28, der indeholder endnu flere eksempler.

15. Andersen (2001) p. 29 f.

Indskrifterne

udgør en væsentlig, en autenticitets- og troværdighedsskabende del af Pausanias' *Grækenlandsbeskrivelse*, og han må have set utallige af slagsen på sin vej gennem det græske.¹⁶

Han har formodentlig selv skrevet de fleste af dem ned, når han stødte på dem, men han kan også have taget dem fra litterære værker eller fra indskriftsamlinger.

Indskrifterne er naturligt og tæt knyttet til monumenterne, og han omtaler ca 200 indskrifter, hvoraf han citerer ca 40, – nogle, fordi de er en del af monumentet. Kunstnersignaturer (ca 50 ud af samlet 200 kunstnernavne) og dedikationer er ligeledes knyttet til indskrifterne.

I Olympia 2 (6. bog) om olympiadevinderne viser han for det meste det væsentlige, han har brug for: vinderens navn, farens navn, hjemsted og sportsgren (6.3.4.). Undertiden kan man interessant nok se Pausanias bruge indskrifter som bevis imod fejlagtige mundtlige oplysninger (2.9.8; 2.17.3), men han er også kritisk og mener, at indskrifterne i sig selv kan rumme forkerte oplysninger (1.2.4; 1.18.3; 6.13.9).

Mundtlige kilder

'de siger', 'det bliver fortalt, at...' ; 'historien går ud på...' ; 'jeg hørte, at...' ; 'jeg erfarede hen ad vejen, at...' ; – alene i de første to bøger møder man den slags indledninger og vendinger 400 gange, og det bevirker, at det samlede antal – i alle 10 bøger – kommer op på omkring *et par tusinde*, og det værste er, at udtrykkene kan dække snart sagt alle former for bagvedliggende kilder, uden at vi bliver meget klogere. Men det er dog muligt at lave en selektiv kategorisering af det mundtlige:

- bestemte navngivne enkeltpersoner,
- større kollektiver som lokalbefolkningen, fx folk i Pellene,
- klart definerede grupper fx præster det pågældende sted, lokalhistorikere og exegeter (1.42.2; 5.20.4), som Pausanias dog godt kan være kritisk over for (fx 10.28.7), men som han også skylder et utal af oplysninger om monumenter, lokalhistorie, mytologi, kult (7.5.10-12), ordsprog (7.12.2), folkeetymologier (5.5.5), genealogier (8.6.1) og orakelsvar 7.19.7; 10.28.7); den sidste kategori kan dog også være hentet fra samlinger af orakelsvar.¹⁷

16. Interessant læsning er Habicht (1985), kap. III, *Pausanias and the Evidence of Inscriptions*, pp 64-94

17. *Index Locorum* i Fontenrose (1978) p. 455, giver ved blot en løselig optælling over 120 henvisninger til del-fiske orakelsvar hos Pausanias. Karakteristisk nok er næsten alle kategoriseret under Fontenrose's fællesbetegnelse 'Quasi-historical Responses'. Det er faktisk et studie i sig selv at undersøge deres placering og

Et interessant fænomen er dialektikken mellem finlitteraturen fx tragedien og komedien over for, hvad guiderne kan finde på at meddele og viderekolportere, fx hvad de selv har opsnappet i teateret (jf 1.3.3).

Litterære kilder

Pausanias nævner op mod 50 forfattere ved navn; en særstilling indtager eposet, Homer og de kykliske digte, men også elegi og lyrik (Pindar) refereres der ofte til. Blandt tragikerne refereres der primært til Aischylos, – ellers er tragediegenren ikke højt prioriteret og repræsenteret. Det samme gælder den hellenistiske digtning over en bred kam. Men i det hele taget er Pausanias' litterære horisont: hvilke digtere, hvorfor og hvordan – langt fra stratificeret.¹⁸

Blandt historikerne, geograferne og polyhistorerne har han sikkert benyttet sig af Polybios (2. årh f K) til sin beskrivelse af Achaia i 7.bog og ellers af Strabo og Plutarch til topografiske og biografiske indslag, – men vi skal samtidig huske de mange kilder, der er gået tabt, så vi kan ikke kontrollere Pausanias helt.

Pausanias' store forbillede på *indholdssiden* er som nævnt Herodot, og han nævner ham eksplicit mere end 12 gange, – *stilistisk* er der ingen tvivl om Thukidids betydning; han nævner ham kun en enkelt gang (6.19.5, jf. Thuk.3.101), men hele det atticistiske og klassiske miljø hos Pausanias er overtaget fra Thukydid, – det er der ingen tvivl om.

Pausanias' kundskabshorisont

Pausanias skriver ind i en antik tradition, der går 6-700 år tilbage i forhold til hans egen tid, en tradition, der går ud på *ikke* at skrive, hvad *andre allerede* har fortalt; det gælder bl.a. hans eget forhold til Herodot (2.30.4 svarende til Her. 5.82-87 og 3.17.7 svarende til Her. 4.81 og Thuk. 1.94, – de sidste kapitler handler om *Pausanias' navne* den spartanske hærfører Pausanias). Med denne spillet på læserens viden kan han både kokettere angående kureterne og korybanterne (8.37.6) og smigre læseren med hensyn til Iasos' datter Io (2.16.1).

Mere sofistikeret, ja grænsende til det krukke kan bemærkningen: "Senere opførte en syrisk mand et mindesmærke der..." (1.25.8) være, hvor det drejer sig om det monument, som kong Carius Julius Antiochus Philopappus lod opføre på en af højene i Athen, – han havde både athensk borgerret og var romersk konsul i 109.

funktion i den større og mindre kontekst.

18. Se også Eide (1992), om *Pausanias og den græske litterære tradition* i Andersen og Eide (1992) pp. 67-77.

Vurderinger og holdninger

Digtningen

Hos Pausanias finder vi ikke blot oplysninger om monumenter, deres historie, deres associative historier, men vi finder også en række *vurderinger og holdninger* samt citater fra kendte og – ellers – ukendte forfattere, så det er ikke underligt, at Pausanias har påkaldt sig interesse som *kilde til tabt* og ellers kun lidet kendt *antik litteratur*.

Vi får fx en *vurdering* af, at let udfordrende kvindelig skønhed aldrig har været en bagdel, når det gjaldt konkurrencer med mænd, – da Pausanias står ved den kvindelige lyriker Korinnas gravmæle (9.22.3). At *litteraturkritiske* kontroverser kan være mindre behagelige får vi et glimt af, da Pausanias står ved en Hesiod-statue på Helikon (9.30.3).

Også *mytologiske korrektiver* møder vi, som i tilfældet Meleagers død, hvor Iliaden siger ét (Il. 9.566), andre eper siger noget andet, og dramatikeren Frynikos noget tredje (10.31.4) uden at sidstnævnte får prædikatet 'videre original'.

Pausanias' behandling af Narcissus-myten rummer solide misforståelser, men ender dog i en kombination af snusfornuft og psykologisk indsigt (9.27.2, 8.37.9, 9.31).

Myter og fortællinger

Og netop gennem Pausanias får vi et indblik i, hvor overvældende de lokale myter om de 'autoriserede' guder har været, og hvor forenklet den kanoniske version af 'græsk mytologi' ser ud i forhold til det mangfoldige og modsætningsfulde mylder af flydende og flygtige myter, der har eksisteret lokalt.

Pausanias vil som sit forbillede Herodot gerne have det hele med, og selvom han ikke personligt kan akceptere det hele (jf 2.17.4), så fortæller han det, og hans stillingtagen er præget af stor fornuft eller kan være en nyfortolkning, der har luget de værste usandsynligheds-vildskud væk.

Smukke eksempler er Sokrates' svanedrøm om Platon ved omtalen af Akademiet (1.30.3) og hans vurdering af Orfeus og myterne omkring ham (9.30.4).

Man kan så 'kritisere' Pausanias for ikke kraftigt nok – for os moderne menneskers skyld – at markere grænsen mellem myte og historisk virkelighed, og myterne har en status som forklaringsmodeller, som Pausanias ikke anfægter, – men det er jo netop forskellen mellem antikkens og vores historiebegreb.

Han er ingen dybt kritisk ånd, en gang imellem lidt opgivende, fx over for megaræernes tåbeligheder og inkonsekvenser (1.41.4-6).

I Arkadien i 8. bog spiller Zeus Lykaios og Pelasgos søn, Lykaon, en vigtig rolle i kulten: mennesker bliver til ulve og omvendt (8.2.1-5+7), og det er jo stærk kost, men interessant nok udtrykker Pausanias selv en udvikling i sit syn på myternes metafysik i retning fra det rationelle til det oprindeligt irrationelle i dem, ja han ender nærmest som *myte-fundamentalist* (8.8.3), dog lukker han også op for at fortolke myterne allegorisk gennem det græske ord *ainigma*, en gåde; men han kommer ikke frem med nogen tolkninger, – han foretrækker at være formidleren.

Religion

Det er med myterne som med religionen hos Pausanias: han er enestående rig på oplysninger om helligdomme, kultgenstande, fester, måder at ofre på, i det hele taget religiøs skik og brug på alle niveauer, fra store forkromede kulter til små, ydmyge lokale ofringer, – i såvel samtid som fortid.

Men han bliver dermed også lidt farlig, fordi man kan bruge ham til en slags mainstream-'græsk-religion' og glemme, at han lever fx 600 år efter Sokrates, og religion og kulter kan udvikle og forandre sig.

Hans religiøse interesse og formidling dækker både *hellige og helbredende kilder* i fx Messenien, Arkadien og Elis (4.31.4; 8.19.2f; 6.22.7); *sjælens udødelighed* ud fra Aristomenes' historie (4.32.4); *hellige træer*, hvor Menelais-platanen som den ældste (8.23.5) går af med sejren; *fremmede kulter*, – fx får vi gennem ham et indblik i den ægyptisk *Isiskults* udbredelse i 2. årh (1.41.3; 2.4.6; 10.32.13: 'den helligste af de mange [helligdomme], som grækerne har opført for den ægyptiske gudinde...').

Man kunne kalde ham for et tolerant, men kritisk og dog fromt menneske, der ikke hopper med på et hvert modeflip som fx 1. årh.s kritik af orakelsvar; de fylder da også godt i hans fremstilling, jf. ovenfor.

Umådelig typisk for hans gudsforhold er hans bindende tavshed omkring Eleusinion i Athen og Demeter-mysterierne i Eleusis (1.14.3 og 1.38.6 (samt 4.33.5)).

Også den skæbne-inspirerede *Hybris-Nemesis*-tanke med mådeholdet/*sofrosyne*, balancen mellem de forkerte handlinger og straffen/*Nemesis* herfor, som et verdensstyrende princip, som vi kender så godt fra Herodots Historie, – det møder vi igen hos Pausanias. Ex Pausanias' romerske yndlingsaversion, Sulla, får løn som forskyldt for sine forfærdeligheder mod Athen (9.33.6).

Andre sætninger har nærmere karakter af livserfarings-gnomer som fx at 'kærligheden er skyld i mange ulykker' (1.10.3).

Selvom Demeter med sin mystik og sine hemmeligheder fylder godt i Pausanias' bevidsthed, tenderer han mod en form for monteisme i sit forhold til og omtale af Zeus. *Han* er den gode gud, den største, han er den, der styrer skæbnegudinderne (5.15.5) og årstidernes vekslen (1.40.4).

Men ved siden af – ikke i modsætning til – arbejder han med allegorier som *Tyche* (Skæbnen) og *Ananke* (Nødvendigheden); man ser dette klart udtrykt i beskrivelsen af Megalopolis' skæbne (8.33.1). Også allegoriske fortolkninger af kendte, etablerede guder som Apollon og Hygeia er ikke fjern for Pausanias, jf. 7.23.7f., hvor Pausanias refererer en samtale, han har haft med en mand fra Sidon om guderne og begrebet *sundhed*.

Kunst og arkitektur

Dette afsnit er en blandet landhandel, – et både-og afsnit.

Det ville fx have været betydelig sværere at lokalisere, identificere og få viden om bygninger og monumenter på Athens Agora, selve Mykene (2.16.7),¹⁹ templer og verdslige bygninger i Sparta, Messene, Argos, Olympia, Delfi, hvis ikke vi havde Pausanias – og det gælder for så vidt både det, man stadig kan se og det, der er gået tabt. I mange tilfælde er Pausanias både vor eneste og vor bedste kilde, – enestående er fx hans detaljerede beskrivelse af Polygnotos' maleri i Knidiernes Lesche i Delfi (10.25 – 31).²⁰

Men lige så tit man kan føle sig begejstret over hans beskrivelser, lige så tit kan man føle sig lidt snydt. Beskrivelsen af Athene Parthenos-statuen på Athens akropolis (1.24.5-7) bliver til noget om sfinxerne på hjelmen, Fidias' Nemesis i Ramnous ender i Ætiopien (1.33.3-7), –

19. Det var ikke blot Homer, der førte Schliemann til at grave *inden for* Mykenes kyclopiske mure, hvor han fandt Homers og sit guldrige Mykene; han havde Pausanias i den anden hånd.

20. Vi får at vide, hvilke temaer og handlinger de fire billedflader indeholder, men til trods for advebielle henrydninger som: ved siden af, nærved etc. er det svært at skabe sig en forestilling om, hvordan malerierne har gjort sig på væggene, for slet ikke at tale om en 'psykologisk tolkning' af Polygnotos' valg af emner og motiver, jf iøvrigt kommentaren til stedet .

på den anden side *bliver disse detaljer* som ovennævnte sfinxer *nævnt* – for evigt. Parthenon-templet på Athens Akropolis forbigåes i tavshed (1.24.5) og Propylæerne er især interessante pga. deres tag af hvidt marmor (1.22.4), og der er flere eksempler, – men hvordan skulle han også vide, at netop disse monumenter synes vi (1800 år senere) i dag er særligt interessante.

Forsøg på at rekonstruere Athens Agora på baggrund af Pausanias' vandring gennem bygningerne bliver nærmest labyrintisk forvirrende, fordi han fortæller om dem, som han kommer til dem, og afstanden mellem dem udfyldes af – ikke nøjagtige afstande men – vage adverbier: lidt længere fremme, ikke lang herfra, i nærheden og lignende.

Der er langt fra Pausaniasteksten til et moderne guide eller museumskatalog, men hvad angår anskuelighed, levende og slående beskrivelser af kunstværker og bygninger, kan han sagtens være med, selvom han mere er til 'hvad' noget er, end 'hvordan', det er blevet til.

På den anden side får hans interesse for materialer og teknikkers udvikling ham til at foretage relative dateringer (8.14.7). Forskellige kunstneres egenart røber han også sans for (9.10.2), – Fidias sætter han højest, er dybt imponeret af Zeus i Olympia (5.11.1-9), men dog mest imponeret af den lemniske Athene på Akropolis (1.28.2), – Alkamenes' Afrodite (1.19.2) kommer derefter, – og også 4. årh.s kunstnere vurderes højt (Praxiteles i 1.20.1,9.2.7,9.39.4).

Der er pænt med henvisninger til kunstværker fra efterklassik tid, men det ebber ud efter omkring 250 f., og stopper næsten omkring 146 f., det år Korinth falder og bliver romersk. Tavsheden strækker sig frem til Pausanias' eget århundrede.²¹

Fra sin egen samtid er det milliardæren Herdodes Atticus' byggeinitiativer, der hyppigst omtales (bl.a. 2.1.7,6.21.2), men stjernen er kejseren og filhelleneren Hadrian (statuer af ham: 1.3.2,1.18.6,1.24.7 m fl.) og allerede i 1.5.5 istemmer Pausanias en Hadrian-panegyrik under (den noget perifere) omtale af Hadrians *helligdom for alle guder*, et Pantheon i Athen.

Hadrian får lov at stå som dén romerske kejser, for til trods for pæn omtale af Antoninus Pius (8.43.3-6) bliver ikke ét af hans bygningsværker nævnt.

21. Som ØA. er inde på kan der efter min (EWs) mening sagtens ligge et politisk holdning i denne fortilse af 250 års romersk kunst i Grækenland – som 'et fremmedlegeme blandt det klassisk greske' – p.53.

*Fortid og romertid*²²

Det er sagt før om hans forhold til *fortiden*, men påfaldende er det, når man som 2007-læser første gang læser Pausanias' *Beskrivelse* med *historiske* 'briller', – hvor der i vor bevidsthed sættes et skel ved 776 f K, ved de første lister over vindere ved De olympiske Lege, der er der hos Pausanias i bogstaveligste forstand tale om 'glidende overgange' fra mytologisk til historisk tid; mytologi og historie ligger på samme akse og niveau.

Men man vender sig til at tænke i store baner, som når han fortæller, at Tychetemplet *må være meget gammelt*, hvis det var her Palamedes, en af de græske helte fra den trojanske krig, opfandt terningspillet! (2.20.3). Det samme gælder omtalen af attiske monumenter lige inden Megara, hvis indbyrdes afstand i tid kan være stor.

Forfatteren er som formidler fin, men der er meget *implicit* i hans fortælling, som vi har svært ved at udrede, fordi han støtter sig på ellers ukendte memoirer eller optegnelser.²³ Derimod er hans *formidling af indskrifter* uvurderlig, fordi vi dér får den ægte vare, der, hvis de for nærværende er uforståelige, så kan de evt. ad andre kanaler lukkes op eller stå til senere nye fund og fortolkere.

Det er derfor ikke underligt (men dog let paradoksalt), at der generelt har været større interesse for Pausanias' *kilder* end for *ham selv som kilde*; han er, fordi han er lidt 'skæv' og flerstrengt, kommet til at stå i skyggen af andre og 'større' som Plutarch, Polyb og Hieronymos fra Kardia.

Uden at være den store tilhænger af demokrati (1.29.7), anser han dog Athen og friheden under demokratier dér for det bærende i Grækenlands antikke historie, og da Athen falder, falder Grækenland (jf. fx 10.20.5; 7.6.8.).

Og samtiden, *romerne*, – hvordan havde Pausanias det så med de romerske magthavere i Grækenland, der på det tidspunkt, hvor han skriver havde været næsten 300 år i Grækenland? Det er ikke entydigt, men han er hverken ven eller fjende af romerne; han er realist: romerne er der og de vil blive ved med at være der; grækerne burde være et frit folk, men Hadrian og Pax Romana er ikke nogen dårlig tid at leve i og under. Og Hadrians Panhel-

22. Se også Helene Whittaker, *Pausanias forhold til Romerriket* i Andersen og Eide (1992) pp. 91-102 og Habicht (1985) kap. V, *The Roman World of Pausanias*, pp. 117 – 140, og begge Arafats bøger, jf. litteraturlisten.

23. *Ergōn hypomnemata*/erindringer om udførte bedrifter, – måske i stil med Cæsars *commentarii*, en genre, som jo ikke i sig selv havde større litterær egenverdi – før Cæsar og senere tiders brug af ham som stilistisk forbillede og som derfor havde en tendens til at forsvinde.

lenion-ideologi-program om at integrere den græsk fortid med den romerske nutid, – hvis man ser Pausanias' værk under den vinkel, er han nærmest positiv over for det romerske.

Pausanias kritiserer aldrig kejserdømmet, til gengæld er kejserkulten ham imod, – ikke direkte udtrykt, han nævner kort, at der er templer for Cæsar, Augustus, den julisk-claudiske familie, *men* der er også megen fortielse og gåen forbi, hvor der var mulighed for at tale om den; sprogligt bruger han også glosen *eikones*, der betyder *æresstatuer*, ikke ordet *agalma*, der betyder *kultstatue*, når han taler om romerske kejserstatuer.²⁴

Pausanias kan kritisere kejserkult og Mummius' røveri af hundredvis af græske statuer og Neros ditto fra Delfi (10.7.1), og man kan finde megen småkritik af romerne i enkeltstående bemærkninger, men det er ikke romerne som sådan, der er starten på Hellas' nedgang og fald. Det er grækerne selv! Deres elendighed kan de takke deres splidagtighed for! 'Forræder-katalogen' (7.10.1-5 og også 8.52.3) viser derouten; Filopoimen (2. årh. f.) er den sidste græske helt, derefter er det slut med græske velgørere ('velgører-katalogen' 8.52.1-5).

Den sidste græske organisation eller alliance af betydning var *Det archaiske Forbund*, men det blev ødelagt i 146 f K ved hærførernes usle optræden (7.17.2 + 4-6), og årene efter romeren Mummius' ødelæggelse af Korinth i samme år, der ser vi et erobret Hellas

Der er – som det kan ses – helte og skurke nok, men når det kommer til stykket er det *ho daimon/guddommén*, hele det metafysiske system, som styrer byer og menneskers fald, jf.8.33.1 ff.

Værkets formål og funktion

Er det store værk så en arkæologisk guide, en rejsefører, et rejse-vade-me-cum ?

Nogle moderne udgivelser har skåret alt det historiske (langhalm) væk og koncentreret sig om det arkæologiske, og fx Blue Guide Greece har mange henvisninger til Pausanias.

Men Pausanias er givet (også) skrevet til lænestolen, – og spørgsmålet om værket som guide *eller* seriøs etnografisk litteratur kombineret med historie var næppe aktuel i oldtiden, – for da blev han sikkert ikke udgivet og derfor ikke læst, og der er ingen henvisninger til ham fra samtidig eller lidt yngre litteratur, jf. indledningen til dette vita.

24. I mine (EWs) øjne er den manglende omtale af rundtemplet for Augustus og Roma på Athens Akropolis en kraftig manifestation af hans manglende romerbegejstring (1.24.7). Når det gælder ordet 'kejserkult': i Megara 1.40.2, i Sparta 3.11.4f og i Olympia 6.24.10.

Der kan være mange grunde til, at han ikke blev læst i samtiden, – måske spændte han buen for hårdt: værket blev for stort, tog for meget med, måske satte han sig mellem to stole med sin historier og sine monumenter, – måske var han for sent ude i forhold til grækenlandsbegejstringen/filhellenismen.²⁵ Den havde strengt taget kulmineret, da værker var færdigt.

Øverst på værkets dagsorden står 'opbygningen af grækernes identitet'; denne opbygning overgår den politiske fragmentering i klassisk tid og de politiske realiteter i hans samtid. Derfor træder hans Hellas ud af teksten som en *række religiøse landskaber*, der får liv og mening i lige høj grad af monumenterne som af historierne knyttet til dem, og i stedet for perieget, exeget, turistfører kunne man måske kalde ham *en pilgrim* i sit eget land. Han rejser med ærbødighed og begejstring ude fra ind mod den ideologiske kerne, men det kan samtidig virke både let ironisk og paradoksalt, fordi disse *erindringslandskaber* aldrig rigtig var reelle, men var et produkt af nedgangstider og fremmedstyre.²⁶

Værket er skrevet til grækere, måske især dem uden for moderlandet, dvs. i Syditalien og Lilleasien – og han forventer, at læserne kan højdepunkterne i deres egen grækenlandshistorie: Homer, den trojanske krig, heraklidernes genkomst, Joniens kolonisering, *perserkrigene*, Athens fald og krigene om magten i Hellas samt Makedoniens vækst og *gallerkrigen* i 179 f K, – de kursiverede begivenheder er hovedomdrejningspunkterne, men det er ikke så meget kronologien som *modstands*-symbolværdien i disse begivenheder, der tæller hos Pausanias. Disse betragtninger samles som i en nødeskal i Pausanias' beskrivelse af Hellenion i Sparta (3.12.6), hvor man i følge Pausanias refereren lokale udsagn diskuterede *modstand mod en fjende*, enten deltagelse i toget mod Troja (ca. 1200 f.), eller hvordan man skulle drive perserkongen Xerxes (490 f.) tilbage. Disse kronologiske afstande skaber på en måde et *ekkorum* i teksten og holder ikke blot teksten, men verden sammen i en paradigmatiske historisk sammenhæng. Samtidig gør han denne *mundtlighed* (hvad man talte om i 160 e K) til både et litterært virkemiddel og et fortolkningsredskab.

25. Hele historien om overleveringen af Pausanias' Beskrivelse kan både få det til at kildre i maven og løbe koldt ned ad ryggen. Kildre, fordi de papyri, der blev overdraget Niccolo Niccoli i starten af 1400tallet i Firenze kan – via Stefan af Byzants – have været Pausanias' egen auto-graf; gyse, fordi hvad hvis denne auto-graf ikke var nået frem til samme renæssancehumanist, – så... ingen Pausanias ???

26. Blandt de nyere forskere inden for Pausaniasforskningen er Susan Alcock; en af hendes artikler bærer sigende titlen *Landscapes of Memory and the Authority of Pausanias*, se Litteraturlisten.

Han bruger samme metode i Megara (1.40.1-5), hvor man får en fornemmelse af netop nyligt at have passeret Den peloponnesiske Krig, der dog ligger 560 år tilbage, og det samme bruges i 8.11.8, 10.35.4 + 6, hvor det gælder om at integrere et hadriansk monument i den klassisk græske fortid.

På den måde binder teksten værkets fortid og nutid sammen og gør samtidens grækere mere klassiske.